

Димитрија Туцовића 60, Ужице

тел: +381 31 510 180

www.ucpd.rs

www.opd.org.rs

Анализа јавне политике са препорукама за њено унапређење

-партиципација, грађанска и политичка права у образовању-

**Заговарање за остваривање права на поштовање мишљења детета у образовном систему кроз
измене Закона о основама система образовања и васпитања и усвајање Правилника о
партиципацији и информисању ученика**

Аутор/ка:

мр Јелена Жунџић

Радован Цицварић

Ужице, јануар 2019. године

Сви појмови који су у тексту употребљени у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на која се односе.

Ужички центар за права детета

Резиме

Право детета на партиципацију значи да дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се оно узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се тичу, у складу са узрастом и развојним могућностима (Конвенција о правима детета, члан 12). Ово право се у Конвенцији дефинише у *посебном члану* (члан 12); као један од четири *принципа* Конвенције; и као група *грађанско-политичких права* (чл.12-17). Препоруке Комитета за права детета (Комитет) нашој земљи (2017) наглашавају значај овог права детета. Комитет подстиче државу потписницу да осигура посвећивање дужне пажње ставовима деце у школама у свим поступцима у вези са њима кроз усвајање одговарајућих закона, обуку стручњака, успостављање специфичних активности у школама и подизање свести. Такође, у препорукама Заштитника грађана (2018) наглашава се да је ово право недовољно поштовано у образовном систему, те да је потребно: изменама и допунама просветних закона прописати и уредити право детета на партиципацију у образовно-васпитним установама и обавезе установа да обезбеђују партиципацију деце и ученика на свим нивоима. У том циљу, Ужички центар за права детета даје предлоге за остваривање ове препоруке изменама и допунама Закона о основама система образовања и васпитања (у даљем тексту: ЗОСОВ), као и предлоге *Правилника о партиципацији* и *Правилника о информисању ученика*, пилотираних у 8 основних школа, као полазну основу.

Партиципација се у Конвенцији о правима детета појављује као право на уважавање мишљења и дефинише у *посебном члану* (члан 12) у којем се каже да дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се тичу, у складу са узрастом и развојним могућностима. Ово право детета се детаљно образлаже у Општем коментару Комитета бр. 12 у коме се посебно подвлачи значај партиципације детета као *општег принципа Конвенције*, а затим као *права* релевантног за остваривање свих других права из овог међународног уговора.

Процес партиципације значи слушање и уважавање онога што деца имају да кажу, осигурање механизма деци да изразе своје мишљење и, узимајући у обзир њихов узраст и развојне могућности, омогућавање деци да учествују у процесу доношења одлука о стварима које их се тичу. Партиципација подстиче и инсистира на „видљивости“ деце у остваривању сопствених права и у непосредној је вези са најбољим интересом детета: прихватање чињенице да деца имају специфична гледишта и искуства о којима могу да говоре представља основ за доношење одлука које ће бити у најбољем интересу детета. Партиципација указује на неопходност успостављања тзв. културе слушања деце у једном друштву (Lensdaun, 2004). Партиципација не значи давање деци потпуне аутономије, нити њихово преузимање пуне контроле над процесом одлучивања, тј. самостално доношење свих одлука, без обзира на импликације које те одлуке имају, како то многи критичари партиципације тумаче. Партиципација деце значи уважавање децјег мишљења и разумевање чињенице да је дете способно да га изрази у складу са својим узрастом и развојним могућностима.

Комитет поставља основне захтеве за примену права детета на учешће у одлучивању, чиме се елиминише могућност манипулисања одраслих децом (Општи коментар 12). Комитет подстиче државе-уговорнице да избегавају површне приступе који ограничавају изражавање мишљења деце, или дозвољавају деци да буду саслушана, али пропуштају да овом мишљењу укажу дужну пажњу. Он наглашава да манипулисање одраслих децом, стављање деце у ситуације у којима им се говори шта могу да кажу, или излагање деце ризику од причињавања штете приликом учешћа

нису етички поступци и не могу се схватити као примена права (Вучковић-Шаховић, 2011). Стога, сви процеси у којима учествује дете/деца, или у којима се она саслушавају, морају бити: транспарентни и информативни; добровољни; с поштовањем; релевантни (питања о којима деца имају право да изразе своје мишљење морају бити истински значајна за њихов живот и треба им омогућити да се заснивају на њиховом знању, вештинама и способностима); прилагођени деци; свеобухватни (учешће деце из рањивих група, дечака и девојчица); безбедни и осетљиви на ризик (предузети све мере опреза да се смањи ризик од насиља, искоришћавања или било које друге негативне последице од учешћа детета); поверљиви.

У Општем коментару број 12¹ Комитет наглашава да члан 12 не намеће узрасна ограничења праву детета да формира и изрази своје мишљење, и обесхрабрује државе чланице у увођењу узрасних ограничења, сматрајући да се тиме ограничава право детета да буде саслушано о свим питањима која га се тичу.

Контекст члана 12: Дете има право на слободно изражавање свог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу. Постоје три нивоа партиципације: а) деца су информисана, б) деца су консултована/питана за мишљење и в) деца учествују у процесу одлучивања (самостално, или у сарадњи са одраслим особама).

Суштина права на партиципацију најјасније је објашњена посебним чланом 12 који значи да:

а) **Дете је способно да изрази сопствено мишљење у складу са својим узрастом и развојним могућностима** - не постоји развојна граница за изражавање мишљења, будући да су чак и сасвим мала деца у стању да га изразе, ако не вербално, оно на неки други начин.

б) **Дете треба да изрази мишљење о свим стварима које га се непосредно тичу** - пред одраслима је захтев да много шире размишљају о оним стварима које би требало да су у дечјем непосредном интересу, тј. да прихвате да постоје бројне области од непосредног интереса за децу (осим избора игара и забаве, како се то обично мисли) о којима она могу и треба да кажу своје мишљење.

в) **Дете треба да буде у стању да своје мишљење изрази слободно** - Одрасли су у обавези да омогуће слободно изражавање мишљења детета, тако што ће за то креирати сигурну и подстицајну средину. Ово није нимало лак задатак, будући да ауторитет одраслог има утицаја на начин понашања детета, чак и када одрасла особа није свесна тог утицаја, или нема намеру да тај утицај (зло)употреби. Одрасли треба да буду свесни тога колико им моћи и ауторитета деца приписују и да о томе воде рачуна у комуникацији са њима, како би били сигурни да деца заиста изражавају своје мишљење, а не оно што мисле да одрасли од њих очекују.

г) **Дететовом мишљењу се посвећује пажња и оно се уважава**. Ово не значи да се нужно излази у сусрет свим захтевима деце, али значи да се дечје мишљење узима у обзир као релевантно приликом доношења одлука које их се непосредно тичу, и да су одрасли дужни да детету образложе (тако да је оно у стању да разуме) на који начин ће његово мишљење разматрати, као и да образложе разлоге за неуважавање тог мишљења у одређеној ситуацији (као што би то учинили када је реч о комуникацији између две одрасле особе).

д) **Дететовом мишљењу се посвећује пажња у односу на узраст и зрелост, односно тежина која ће се дати мишљењу детета зависи од степена разумевања области о којој се одлучује** (УЦПД, 2018).

¹ CRC/C/GC/12, 20. 7. 2009, доступно на

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=_CRC%2fC%2fGC%2f12&Lang=en.

Ужички центар за права детета

Партиципација је принцип Конвенције, те је потребно да државе-уговорнице интегришу његове захтеве у све законодавне и друге мере за примену члана 12 Партиципација, поред посебног члана 12, представља и једну од основних вредности Конвенције. Комитет сматра да је члан 12 један од четири главна принципа Конвенције, поред права детета на недискриминацију, права на живот и развој и права на најбољи интерес детета. То значи да принцип партиципације треба узимати у обзир приликом тумачења и примене свих других права. Ако учешће треба да буде смислено и делотворно, треба га схватити као процес, не као појединачни, посебан догађај, те Комитет препоручује да државе интегришу овај принцип у све законодавне и друге мере за примену члана 12 (Општи коментар 12).

Партиципација се схвата и као група партиципативних права, грађанско-политичка група права (чланови 12-17), те ћемо у наредним параграфима појаснити право детета на изражавање мишљења и окупљања, а члан 17 је анализиран претходно у оквиру члана 12.

Контекст члана 13: Слобода изражавања – дете има право да слободно изражава своје погледе, да тражи, прима и саопштава информације и идеје свих врста и на разне начине без обзира на границе. Члан 13. представља разраду идеје партиципације, будући да су права садржана у том члану саставни део корпуса грађанских и политичких права и као таква се гарантују и детету. Иако су приликом израде Конвенције постојале тенденције да се ово право веже за развојне могућности детета и ограничи (уз образложење да дете не може да ужива ово право као одрасла особа), ипак се у коначној формулацији слобода изражавања не везује ни за физички ни за психички развој детета.

Контекст члана 15: Слобода удруживања и мирног окупљања. Конвенција чланом 15 гарантује свој деци право на слободу удруживања и мирног окупљања, уколико то не угрожава права других и не доводи до кршења закона и/или угрожавања права других. Разлози за окупљање и организовање могу бити различити. Одрасли, запослени у образовању и васпитању и родитељи обавезни су да децу обавесте о томе шта је кршење закона и угрожавање права и слобода других и да их подрже у намерама које неће довести до нежељених последица.

Остваривање циљева образовања које дефинише Закон о основама система образовања и васпитања (ЗОСОВ), остваривање права детета на квалитетно образовање (члан 29 Конвенције) није могуће без поштовања права детета на партиципацију у образовном систему. Процес образовања треба да буде такав да дете активно укључи у образовни процес; поштује урођено достојанство детета; омогући детету да слободно изрази своје мишљење, прима и даје информације и учествује у школском животу.

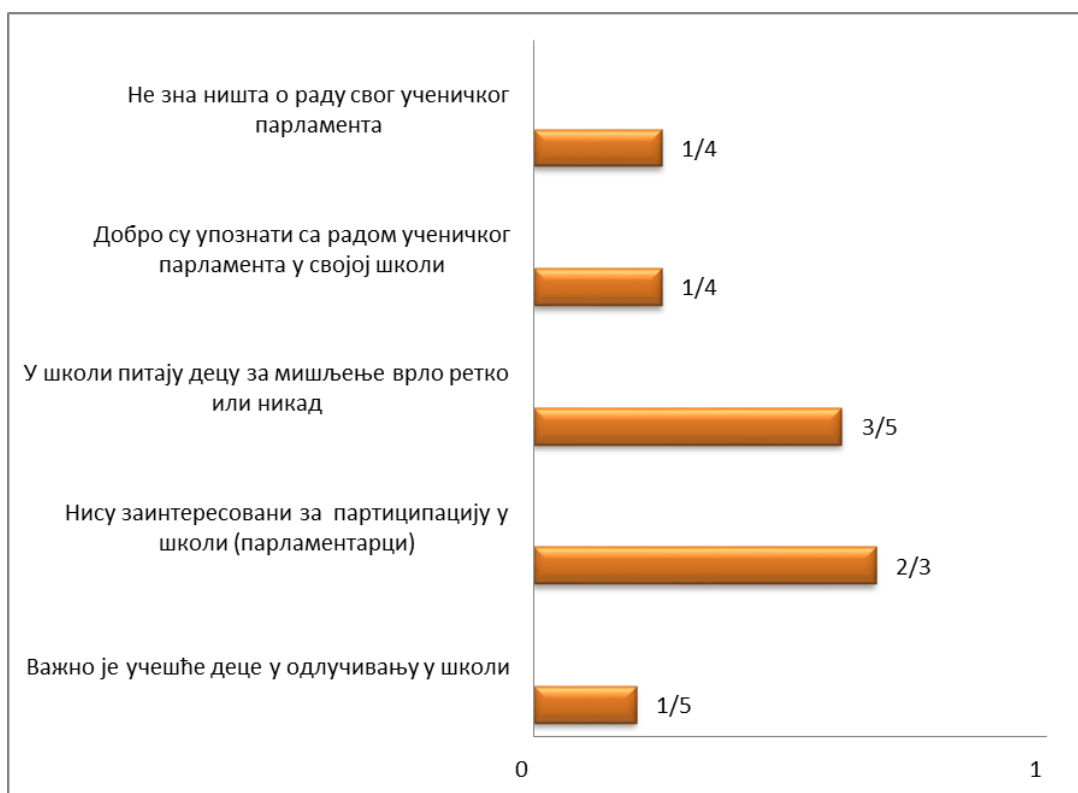
Стање у пракси. У Закључним запажањима поводом Другог и Трећег извештаја Републике Србије о спровођењу КПД, Комитет је изразио забринутост због тога што традиционалне праксе и културолошки ставови у школама и даље ометају пуно остварење права детета да слободно изрази своје ставове.

У појединим областима учешће деце своди се на формалност, уместо стварања услова да деца буду информисана, да њихови ставови и мишљења буду саслушана и остваре одговарајући утицај на садржину одлука, планова и програма. На то превасходно утичу преовлађујућа традиционална схватања и културолошки ставови према деци, као и недостатак свести о правима деце (Извештај Заштитника грађана, 2018). У погледу остваривања права детета на поштовање мишљења релативно је мали број притужби упућених Заштитнику грађана. У 2017. години притужбе

због повреде овог права чине тек 0,77% притужби у области права детета (односе се на све секторе, не само на образовање). То, међутим, није показатељ поштовања овог права, већ недовољно развијене свести о самом праву. Чињеница да деца и млади немају довољно сазнања о праву на поштовање мишљења природан је резултат чињенице да одрасли мишљење деце и младих релативизују. Држави је препоручено да усвајањем одговарајућих закона, обуком стручњака, успостављањем специфичних активности у школама, подизањем свести и другим мерама осигура да се ставовима деце посвети дужна пажња у **школама**.

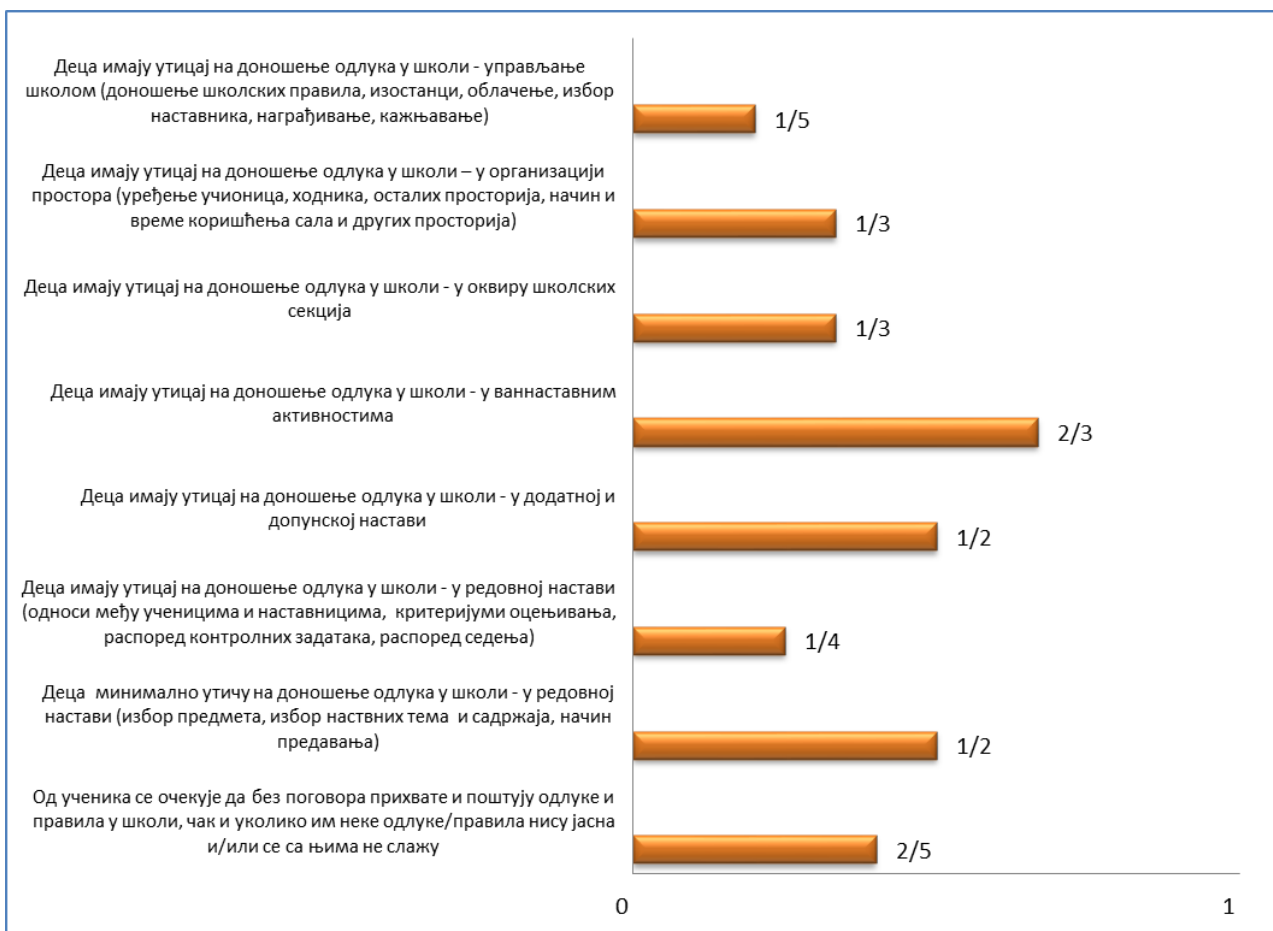
Истраживања говоре да је партиципација деце, како у основним тако и у средњим школама, ниска.

Графикон 1: Ставови деце о остваривању права детета на партиципацију ²:

² Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, Центар за права детета, 2013, Београд

Графикон 2: Ставови деце о партиципацији ученика у основној школи ³:

Постојећа гаранција права детета на партиципацију у Закону о основама система образовања и васпитања (ЗОСОВ) није успостављена у складу са стандардом који даје Конвенција. Одређени сегменти овог права се могу наслутити, али недовољно да би се могло говорити о утемељености права на партиципацију у Закону:

Циљеви образовања и васпитања: 14) развијање компетенција за разумевање и поштовање права детета, људских права, грађанских слобода и способности за живот у демократски уређеном и праведном друштву;

Исходи образовања и васпитања: 11) ефикасно и конструктивно учествује у свим облицима радног и друштвеног живота, поштује људска права и слободу...;

³ Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему, Ужички центар за права детета, 2013, Ужице

Ужички центар за права детета

Кључне компетенције за целоживотно учење: друштвене и грађанске компетенције: способност да се ефикасно и конструктивно учествује у друштвеном и радном животу и да се ангажују у активном и демократском смислу, посебно у све разноврснијим заједницама;

Опште међупредметне компетенције: одговорно учешће у демократском друштву.

Права детета и ученика, члан 79 ЗОСОВ-а, предвиђа фрагменте информисања и удруживања деце, али недовољним да би се могло говорити о присуству овог права у Закону: „Установа, односно запослени у установи дужни су да обезбеде остваривање права детета и ученика, а нарочито право на:

...

- 5) благовремену и потпуну информацију о питањима од значаја за образовање и васпитање;
- 6) информације о правима и обавезама;
- 7) учествовање у раду органа школе, у складу са овим и посебним законом;
- 8) слободу удруживања у различите групе, клубове и организовање ученичког парламента;
- 9) јавност и образложење оцено и подношење приговора на оценоу и испит;"

Важно је да одређена законска решења имају своју конкретизацију, те Ужички центар за права детета сматра да би се то постигло креирањем *Правилника о партиципацији и Правилника о информисању*, од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја. **Ужички центар за права детета је правилнике о партиципацији и информисању креирао и пилотирао у оквиру пројекта "Образовање за права детета" <http://opd.org.rs/>, подржаним од стране Песталоци дечје фондације.** Пилотирање је реализовано у 8 основних школа у Србији. Екстерна евалуација пројекта показује да **школе у којима је правилник усвојен и примењен у раду у значајној мери показују већу оствареност права детета по питању остваривања партиципативне групе права.** На основу ефеката примене, сматрамо да правилници који су примењивани у школама могу бити добра полазна основа за креирање правилника од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР).

Препоруке за остваривање права на поштовање мишљења детета у образовном систему би се односиле на две кључне компоненте:

1. Измене и допуне ЗОСОВ-а тако да се прописује и уређује право детета на партиципацију у образовно-васпитним установама и обавезе установа и органа да обезбеђују партиципацију деце и ученика на свим нивоима, у складу са стандардом дефинисаним Конвенцијом о правима детета и Општим коментарем бр.12;

2. Доношење Правилника о партиципацији и Правилника о информисању ученика.

1. Препоруке за измене и допуне ЗОСОВ-а

1.1. Потребно је члан 79 став 2. допунити на следећи начин:

- додати тачку 14) заштиту приватности, достојанства и личне преписке
- додати тачку 15) слободног изражавања мишљења о свим питањима која се тичу детета и право да се то мишљење узме у обзир при доношењу одлука у складу са узрастом и развојим капацитетима детета

Ужички центар за права детета

- додати тачку 16) слободу изражавања, која обухтава и слободу да тражи, прима и даје информације
- додати тачку 17) слободу мишљења, савести и вероисповести.

Образложење предлога 1.1: Уколико се предлагач упустио у решење које подразумева таксативно навођење права детета која су потврђена међународним уговорима, онда та листа мора кореспондирати са стварним гарантованим правима. Тренутно наведена права детета у ЗОСОВ-у нису потпуна, односно, недостају претходно наведена права. Како би листа гарантованих права Закона била у сагласности листом права гарантованом Конвенцијом која има вишу правну снагу, неопходно је допунити дати члан овим изменама. Наведене допуне базиране су на члановима 12-17 и 28 Конвенције о правима детета.

1.2. Након члана 79 увести нови члан који гласи: "Начело учешћа деце у доношењу одлука"

Ученици имају право да искажу своје мишљење у поступцима доношења одлука које их се тичу, и да то мишљење буде узето у обзир, односно да буде размотрено са озбиљношћу и уважавањем у складу са узрастом и зрелошћу детета, односно да дају формално своју сагласност или предлог у поступку доношења одлука у оквиру образовног система.

Одлуке које се тичу ученика су све оне које имају утицај на остваривање њиховог права на образовање, квалитет образовања, њихову безбедност, осећање удобности и пријатности у току боравка у установи, односно у активностима које организује установа или друга институција у чијој је надлежности доношење одлука у образовном систему.

Акт о ближим одредбама за остваривање права детета на учешће у доношењу одлука из става 1 и 2 овог члана доноси министар.

Образложење предлога 1.2: партиципативна група права припада свој деци, тако да се датим моделом учешћа деце кроз ученичке парламенте не гарантује да ће се чути мишљење све деце и узети у обзир при одлучивању. То првенствено проистиче из чињенице да Ученички парламенти не обухватају представнике све деце, већ само завршних разреда основне школе. Даље, право на учешће дефинисано чланом 12 не подразумева само специфичне ситуације којима се баве парламенти – то је право које се остварује и на часу, на часовима одељењског старешине, планирању и реализацији излета, екскурзија и решавању других питања и ситуација које нису обавезно предмет рада ученичког парламента, односно у свакодневним ситуацијама у школама. Практиковање овог права у установама у директној је вези са остваривањем неколико циљева образовања, те је стога важно успоставити овај принцип у пракси на нивоу целокупног образовног система и признати ово право свој деци на свим узрастима.

2. Препоруке за доношење Правилника о партиципацији и информисању ученика.

Правилник о партиципацији и информисању ученика требало би да садржи следеће стандарде, правне норме, које се додатно операционализују:

а) Школа консултује (пита за мишљење) децу у свим стварима и поступцима који их се тичу у складу с узрастом и развојним могућностима: деца су консултована у вези са: правима и обавезама, правилима понашања у учионици, годишњим планом школе, садржајима/областима које се обрађују на часовима, начинима рада на часу (групно, индивидуално, у малим групама);

Ужички центар за права детета

распоредом одржавања писмених вежби и других провера знања, распоредом седења у учионици, ситуацијама процене сопственог знања и знања других ученика, местом излета и екскурзија; могућностима организовања нових секција у школи; начина провођења слободног времена у школи; планирањем превентивних мера за смањење насиља у школи; имају могућност да: процењују/евалуирају уџбенике из којих су учили и дају препоруку за оне који се користе; евалуирају рад својих наставника; искажу своје мишљење о сарадњи са наставницима и односима наставник – ученик; предлажу мере за побољшање безбедности у школи; номинују теме о којима би волела да се разговара на родитељским састанцима; кажу шта мисле о изгледу и уређењу школе и њихових учионица; уложе приговор на оцену (из предмета или из владања); уложе приговор у ситуацијама када сматрају да су им права ускраћена; ученички парламент има могућност да даје мишљење о раду савета родитеља и школског одбора и руководства школе.

б) Деца у школи имају прилику да учествују (заједно са одраслима или самостално) у доношењу одлука које их се тичу: деца бирају своје представнике у ученичком парламенту; представници ученичког парламента учествују у: школском развојном планирању; избору уџбеника који ће се користити; изради годишњег плана школе; доношењу правила понашања у учионици; о критеријумима за награђивање/кажњавање; о мерама безбедности ученика; деца учествују у реализацији мера и активности на смањењу насиља и решавању проблема насиља; имају могућност избора начина рада на часу, бирају додатне садржаје предмета: теме/области које би обрађивали, распореду одржавања писмених вежби и других провера знања, о распореду седења у учионици; учествују у одлучивању о новим секцијама које ће се формирати, о садржају ваннаставних активности, излета и екскурзија, о организацији слободног времена у школи, о изгледу и уређењу школе, о изгледу учионице; бирају своје представнике на такмичењима и приредбама.

в) Школа обезбеђује детету релевантне информације о различитим аспектима школског живота на основу којих оно може да формира своје (информисано) мишљење и доноси (информисане) одлуке. Информисање детета (контекст члана 17) представља први ниво партиципације, будући да је то предуслов за формирање (информисаног) мишљења о свим стварима које се детета непосредно тичу. Информисаност представља кључну разлику између стварне и лажне партиципације деце, тј. оних ситуација у којима се деца користе као украс, или се њима манипулише.

Деца су **информисана о:** својим правима и одговорностима, о правилима понашања у учионици, као и о критеријумима за награђивање/кажњавање, садржају одређеног наставног предмета: са темама/областима које се обрађују, начину рада на часу (групно, индивидуално, у малим групама), циљевима одређеног часа, структури и току часа: подела рада на часу, распоред активности и задужења у току часа, дневном и недељном распореду часова/активности; деца су упозната са критеријумима оцењивања; дају им се јасна и прецизна образложења сваке оцено; деца су упозната са распоредом одржавања писмених вежби и других провера знања, критеријумима за одабир уџбеника, радом ученичког парламента и могућностима њиховог утицаја, критеријумима за одабир чланова ученичког парламента, планом ваннаставних активности (обиласци и посете: биоскопи, музеји, позоришта, излети и екскурзије); деца су информисана о: постојању школских секција, критеријумима избора деце за учешће на приредби, промоцији програма или такмичењу, могућностима допунске и додатне наставе, као и о другим облицима пружања додатне подршке у учењу, садржају родитељских састанака, као и о садржају и облицима сарадње родитеља и наставника; деца су упозната са радним временом школских служби (библиотека, секретар, психолог, директор), делокругом њиховог рада и знају коме могу да се

обрате у случају специфичних проблема и питања; просторним распоредом школе: библиотека, психолошко-педагошка служба, трпезарија, директор и сл.

г) Школа обезбеђује детету могућност да слободно тражи и прима релевантне информације о различитим аспектима школског живота. Да би дете могло да учествује у различитим областима живота школе и да доноси (информисане) одлуке, оно мора да буде адекватно информисано. У том смислу, школа је у обавези да му омогући приступ релевантним информацијама које се односе на области које га се посредно и непосредно тичу. То значи да: у школи постоје огласне табле са информацијама за децу; огласне табле се у школи редовно ажурирају; школа има свој сајт са информацијама које су доступне деци; деца имају приступ интернету у школи; наставници редовно одржавају часове одељењског старешине у циљу информисања деце са актуелним правилима/одлукама/ дешавањима у школи; у школи постоји место на којем деца могу да постављају питања (нпр. кутија за питања, поштанско сандуче за питања/проблеме деце); школски психолог/педагог имају одређен и дан и време у току дана предвиђен за саветодавни рад са децом која имају потребу за тим; директор школе има одређен дан и време у недељи предвиђен за пријем деце; запослени у школи правовремено одговарају на сва питања деце која их се тичу; деца која постављају питања и траже информације о различитим аспектима не трпе никакве негативне последице од стране запослених у школи.

д) Деца у школи имају право да се мирно окупљају и организују, водећи рачуна да тиме не угрожавају права других и не крше закон. Поред ученичких парламената, који представљају удруживање деце и њихово учешће у процесу одлучивања о важним аспектима школског живота, школа треба да омогући слободу окупљања и по другим основама (секције, спортски тимови, клубови, и сл.), као и у свим ситуацијама у којима деца желе да изразе своје мишљење, не угрожавајући права других. У школи је деци омогућено да се окупљају у различитим секцијама, укључе у спортске тимове; ученички парламент школе може да се удружи у заједницу ученичких парламената; деца имају могућност да организују мирно окупљање ради изражавања свог мишљења; у школи је свако организовање и удруживање, како деце, тако и запослених у циљу ширења верске, националне и било које друге мржње спречено и забрањено.

У предлагању претходно наведених стандарда и правних норми као обавезних сегмената Правилника, имали смо утемељење у документу "Индекс-индикатори остварености права детета у образовном систему" <http://www.opd.org.rs/indikatori.html> (УЦПД, 2018), као и Извештајима у којима се налазе препоруке деце у остваривању партиципације у образовном систему⁴.

⁴ Изводи из извештаја: Панела младих саветника Заштитника, Панела младих Повереника за заштиту равноправности, Савета деце Мреже организација за децу Србије (МОДС), Отвореног клуба из Ниша и Извештаја младих из DX-а, Центра за права детета и Омладинског клуба Ужичког центра за права детета.

Ужички центар за права детета

Литература:

- Посебан извештај Заштитника грађана „Стање права детета у Републици Србији“, Заштитник грађана, 2018, Београд
- Препоруке УН Комитета за права детета, 2017, Центар за права детета, УЦПД и др. http://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/Preporuke_SRB_web.pdf
- Закон о основама система образовања и васпитања, 2017 https://www.paragraf.rs/propisi/download/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf
- Индекс-индикатори остварености права детета у образовању, Ужички центар за права детета, 2018, Ужице
- Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему, Ужички центар за права детета, 2013, Ужице
- Препоруке деце и младих за надлежне државне органе и институције, Панел младих саветника Заштитника, Панел младих Повереника за заштиту равноправности, Савет деце МОДС-а и Отворени клуб из Ниша, 2018. https://www.pravadeteta.com/attachments/394_Liflet%20-%20priprema%20343x240mm.pdf
- Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, Центар за права детета, 2013, Београд.
- ¹ CRC/C/GC/12, 20. 7. 2009, доступно на https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f12&Lang=en.
- Žunić-Cicvarić, J., Stamatović, J. (2018): Children's Rights in Primary Schools in Serbia – Situations and Expectations“, Center for Education Policy Studies Journal (CEPS Journal), Ljubljana
- Vučković-Šahović, N. i dr. (2011): Prava deteta u međunarodnim dokumentima, Zaštitnik građana, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Beograd.

Рад Ужичког центра за права детета подржава Шведска у оквиру програма Београдске отворене школе „Цивилно друштво за унапређење приступања Србије Европској унији“.

CIVILNO DRUŠTVO ZA
UNAPREĐENJE PRISTUPANJA
SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI

Švedska
Sverige